

OTROCI IN OTROŠTVO V ETNOLOGIJI IN ANTROPOLOGIJI

Pregledni znanstveni članek | 1.02

Izvleček: Avtorica v prispevku poda pregled etnoloških in antropoloških del na Slovenskem in v svetu, ki obravnavajo otroke in otroštvo. Ob tem problematizira relativno odsotnost sodobnih smernic v raziskovanju otrok in otroštva pri nas. Te namreč narekujejo, da raziskovalci otroke obravnavajo kot primarne soudeležence v raziskavi oziroma kot subjekte raziskav. V nadaljevanju predstavi antropologijo otroštva, kot se je razvijala v anglosaškem svetu. Ob tem bralca seznanja tudi s potencialom, ki ga imajo alternativne metode raziskovanja z otroki, predvsem participatorne vizualne metode.

Ključne besede: otroci, antropologija otroštva, participatorne vizualne metode

Abstract: The article provides an overview of ethnological and anthropological studies on children and childhood, both in Slovenia and abroad. Furthermore, it questions the relative absence of contemporary guidelines for ethnographic research on children in Slovenia, according to which children are treated as primary interlocutors and research subjects. Finally, the paper discusses the anthropology of childhood that has developed in the Anglo-Saxon world and explores the potential of alternative methods in doing research on children, particularly the participatory visual methods.

Key Words: children, anthropology of childhood, participatory visual methods

Uvod

Na prvi pogled se zdi, da so otroci in otroštvo v slovenski etnologiji in antropologiji obrobna tema. Če se nekoliko pogledimo, pa ugotovimo, da otroštvo in otroke obravnavajo številna dela. Namen pričujočega prispevka je umestiti obstoječe raziskave v skupni okvir ter predstaviti sodobne smernice v raziskovanju otrok in otroštva. Čeprav časovno obdobje otroštva ni univerzalno, se antropologi pridružujejo mednarodnemu pravu, po katerem velja, da lahko o otrocih govorimo do 18. leta starosti. Poudarimo pa naj, da so antropološke raziskave o otrocih in otroštvu pogosto interdisciplinarno obarvane, saj se navezujejo tudi na druge vede, med drugim na psihologijo, nevroznanost, sociologijo in zgodovino (Montgomery 2009).

Antropologija otroštva je močna predvsem v anglosaškem svetu, v evropskem prostoru pa sicer delujejo naslednji večji centri za študij in raziskave s področja antropologije otroštva:¹ Center for the Study of Childhood and Adolescence v Nikoziji, Centre for Child-focused Anthropological Research v Londonu, The Anthropology of Children Working Group v Amsterdamu, Norwegian Centre for Child Research (NOSEB) v Trondheimu ter Centre for Research in Anthropology (CRIA) v Lizboni, če omenimo le nekatere. Vse to so dejavniki, zaradi katerih bi lahko poleg o anglosaški govorili tudi o nizozemski, norveški, portugalski tradiciji. Omenimo pa naj, da je v vzhodni Evropi, kamor lahko prištevamo tudi Slovenijo, v najboljšem primeru antropologija otroštva izbirni predmet (na primer na zagrebškem oddelku za et-

nologijo in kulturno antropologijo) ali pa je celo izvzeta iz institucionalnih okvirov vede. Na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani so sicer razpisovali podiplomski študij antropologije otroštva, a je ta po nekaj letih zamrl. Trenutno je antropologija otroštva do določene mere zastopana na oddelku za sociologijo mariborske univerze.

V repertoarju slovenske etnologije in kulturne antropologije najdemo številne raziskave, ki so se posvečale preučevanju otroških iger in igrac (npr. Kuret 1959; Cevc 1979; Tomažič 1999; Sereinig 2003), otroški folklori oziroma ljudskemu slovstvu, plesu in pesmi (npr. Ramovš 1982; Stanonik 1984; Kozar-Mukič 1992; Terseglav 2006) ter otroški popularni kulturi (npr. Gačnik in Gačnik 1992; Rožman 1994). Jože Hudales (1997) se je otroštvu v družini podrobneje posvetil skozi perspektivo historične antropologije. O socializaciji v obdobju zgodnjega otroštva sta pisali Dušica Petru (1980) ter Vanja Huzjan (2010), o socializaciji v obdobju mladostništva pa Rajko Muršič (2000). Različna dela se otrokom posvečajo iz različnih zornih kotov. Prav v pričujočem *Glasniku SED* Beja Protner (2015) analizira reprezentacijo ubijanja otrok v turški vojni propagandi. Našteli bi lahko še dela, ki obravnavajo, na primer, otroški muzej (Roženberger Šega 1992; Kužnik 2004, 2006), vzgojo (Baskar 1988; Kužnik 2001; Gregorač 2006; Sever 2008), uspavanke (Juvančič 2006, 2009), reprezentacijo otroštva v spominski in medijski krajini na Slovenskem (Močnik 2013) in mnoga druga (za podrobnejši pregled glej Ramšak 2007 ter Močnik in Turk Niskač 2012).

Pod vplivom vprašalnic ETSEO (Ravnik 1976a, 1976b; Kuret 1979) se je otroštvo pogosto obravnavalo v sklopu družine in sorodstva, o čemer pričajo številne monografije, ki opisujejo nekdanje načine življenja. Prevladujoča metodologija je bila zbiranje podatkov z etnografskimi intervju-

¹ V anglosaškem svetu je uveljavljen izraz *anthropology of childhood*, torej antropologija otroštva. Ker pri nas tovrstno področje še ni uveljavljeno, v prispevku tudi sama uporabljam izraz antropologija otroštva, čeprav se nama je v pogovoru s Tejo Močnik zdelo bolj natančno, če bi uporabljali izraz antropologija otrok in otroštva.

* Barbara Turk Niskač, univ. dipl. etn. in kult. antr., ml. razisk., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana; barbara.turkniskac@ff.uni-lj.si.

ji in analiza arhivskega gradiva, raziskave pa so se nanašale predvsem na spomine odraslih o otroštvu v preteklosti. V nekaterih monografijah so otrokom posvečena posamezna poglavja, v drugih lahko o življenju otrok beremo zgolj med vrsticami (npr. Ravnik 1981; Makarovič 1982; Makarovič 1985; Godina 1992; Brumen 1995; Ravnik 1996; Brumen 2000; Destovnik 2002; Ramšak 2003; Sok 2003; Rožman 2004; Makarovič 2005).

Čeprav je zaradi razpršenih informacij težko sestaviti celoto, nam ta dela omogočajo, da si ustvarimo podrobno sliko o življenju otrok na Slovenskem v preteklosti, pa tudi o splošnem odnosu odraslih oziroma družbe do otrok v določenem času in prostoru (za analizo glej Močnik in Turk Niskač 2012).

Po drugi strani pa lahko na podlagi omenjenih del analiziramo odnos stroke in raziskovalcev do otrok. Pri tem je jasno, da je »otroško doživljanje sveta zaznamovano z razumevanjem sveta odraslih, najpogosteje z romantiziranim odnosom o nedoločnem otroštvu« (Ramšak 2007: 33). Pogosto namreč zasledimo, da ima raziskovalec do daljne preteklosti, ki je sam ni živel, bodisi idealiziran bodisi pokroviteljski odnos. Otroci se tako v drugačnih ekonomskih in življenjskih okoliščinah, ki so raziskovalcu nepredstavljive, vse preveč radi prikazujejo kot podrejeni, trpinčeni in zanemarjeni (npr. Puhar 2004), njihovo življenje pa naj bi bilo vse prej kot idila (npr. Ramšak 2003). Predvsem pod vplivom Reinharda Siederja (1998) se druge avtorice (npr. Destovnik 2002; Rožman 2003; Sok 2003) zavedajo, da preteklosti ne moremo ocenjevati skozi oči današnjih življenjskih okoliščin ali na podlagi lastnih izkušenj, zato zavzemajo bolj kritičen pristop.

Čeprav je na ljubljanskem oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo vse od 70. let prejšnjega stoletja nastalo tudi precej naprednih diplomskih del, pa ne moremo trditi, da lahko v institucionaliziranih okvirih vede na Slovenskem sledimo tudi sodobnim smernicam v raziskovanju otrok in otroštva. *Slovenski etnološki leksikon*, ki je izšel leta 2004, ohranja smernice, ki so jih začrtale že vprašalnice ETSEO v 70. letih (Močnik 2007: 22). Leta 2007 je izšel *Etnolog*, posvečen raziskovanju otrok in otroštva, s številnimi zanimivimi prispevki. Obsežna tematska številka vsekakor prispeva k ozaveščanju, žal pa kot celota ne presega deskriptivne naracije in v to področje ne vnaša novih paradigem. Dejstvo je namreč, da je doslej zanemarljivo malo raziskovalk in raziskovalcev na Slovenskem otroke vzelo za primarne soudeležence v raziskavi, jih obravnavalo kot subjekte ter se zanimalo za otroke »tukaj« in »zdaj«. Ob tem naj omenim, da so metodo etnografskih opisov situacij in videoposnetkov že v 90. letih s pridom uporabili tudi v drugih disciplinah, na primer v razvojnem projektu pod vodstvom Robija Krofliča (1997). Nasprotno se za slovensko etnologijo in kulturno antropologijo zdi, da je raziskovalce pogosto bolj kot otroci sami zanimalo beleženje njihove materialne kulture. Bolj kot življenje otrok v sedanjem času so jih zanimali spomini odraslih na oddaljeno otroštvo iz preteklosti. Tanja Tomažič ob zbirki igrač v Slovenskem etnografskem muzeju tako piše, da so prve igrače vanj zašle predvsem kot del ljudske umet-

nosti in obrti in ne, ker gre za igrače kot take (1999: 9–10). Tudi sama se v svojem delu osredinja na odnos odraslih do otrok: »Igrače nam govorijo o času, v katerem so nastale, in so predvsem podoba nekega odnosa, ki so ga imeli odrasli do otrok« (1999: 11). Otroci tako pogosto predstavljajo zgolj objekt in ne subjekt raziskav.

Morda so bili folkloristi prvi, ki so otrokom priznali, da so aktivni subjekti, ki »sami odločajo in odločijo, kaj ostane v mreži njihovega zanimanja in kaj pade skozi roke v skorajšnjo pozabo« (Stanonik 1984: 86). V *Slovenskem etnološkem leksikonu* je zapisano: »Bistvena značilnost otroških folklornih obrazcev je, da jih prenašajo in sooblikujejo prav otroci, da sprejmejo tisto, kar je v obzoru njihovega zanimanja, drugo se pozabi« (Stanonik 2004: 397). Inštitut za slovensko narodopisje pri SAZU je že leta 1953 naredil zanimiv korak, ko se je ob zbiranju slovenskih otroških iger in pesmi po pomoč za sodelovanje obrnil na osnovne šole in vrtce, vendar pa je bil odziv zelo slab. Od 1145 šol se jih je odzvalo le štirinajst, od 125 vrtcev noben (Stanonik 1993: 44). Marija Stanonik pa je analizirala naloge s tekmovanja za Cankarjevo priznanje v letu 1993, da bi pridobila vpogled v to, kako mladoletniki dojemajo slovstveno folkloro (Stanonik 1995). Pa vendar se zdi, da je tudi raziskovalce na tem področju pogosto bolj kot otroci sami zanimalo beleženje otroške folklorne (npr. Kumer 1962; Ramovš 1991).

V 80. letih 20. stoletja sta v reviji *Problemi* izšla prispevka Dušice Petru (1980) in Ivica Anžič (1980), prvih znanilk nove paradigme, ki jo zanimajo otroci »tukaj in zdaj« kot subjekti raziskav. Med tovrstne raziskave lahko na primer prištejemo tudi diplomski nalogi Vesne Moličnik (1998) in Teje Močnik (2007) ter prispevke Andreja Natererja (2007, 2010) in Boruta Telbana (2007). Kot poskus, da bi v slovenski prostor vnesli novo paradigmo ter ga interdisciplinarno prevetrili, je leta 2012 izšla tematska številka *Časopisa za kritiko znanosti* z naslovom *Otrok in otroštvo: Preteklost, sedanost, prihodnost* (Majerhold, Močnik in Turk Niskač 2012). V njej so se predstavili avtorji z različnih področij, ki se v svojih raziskavah osredinjajo na otroka ter preizprašujejo odnos do otrok v družbi.

Od kod antropologija otroštva?

Besedila, ki opisujejo ali omenjajo vsakodnevne prakse otrok in dajejo staršem vzgojne napotke, lahko zasledimo že pred 19. stoletjem, a šele v tem stoletju lahko v »zahodnih« družbah zaznamo povečano javno zanimanje za otroke, ki je sovpadlo s spreminjanjem položaja žensk v družini in družbi. Takrat so uvedli obvezno šolanje, začeli ustanavljati vrtce in sirotišnice, začela so se gibanja za »rešitev otrok« pred otroškim delom. Razvili sta se tudi pediatrija in pedagogika (LeVine 2007; LeVine in New 2008). V ta čas sodijo tudi zametki antropologije otrok in otroštva, ko so primerjali otroke s »primitivnimi ljudstvi« (npr. Wake 1878). Medtem ko so bili v Veliki Britaniji otroci priročno orodje za primerjavo z »eksotičnimi divjaki«, pa so v ZDA tovrstne evolucionistične okvire zavrnili. Posledično so imeli otroci

v ameriški antropologiji precej večjo vlogo (LeVine in New 2008). Med pionirje na področju raziskav o otrocih lahko štejemo Franza Boasa, ki je zavrnil tezo, da so razlike med ljudmi biološko ali rasno pogojene. Menil je, da razlike izvirajo iz okolja (2008 [1912]). Franz Boas je zanimanje za raziskovanje otrok prenesel na svoje učence Edwarda Sapirja, Ruth Benedict in Margaret Mead, ki so v začetku 20. stoletja ustanovili smer kulture in osebnosti. Ameriška antropologija se je v veliki meri naslanjala na psihologijo. Tudi na smer kulture in osebnosti so vplivale Freudove teorije ter relacijska psihoanaliza. Zanimalo jih je, kako otroci postanejo kulturna bitja ter kakšen vpliv imajo izkušnje iz zgodnjega otroštva na oblikovanje odrasle osebnosti in lastnosti posamezne družbe (LeVine 2007; Christensen in Prout 2011; Hogan 2011). Prav zato, ker naj bi otroke uporabili za raziskovanje odraslih in ne otrok samih, so jih pozneje pogosto kritizirali. Po mehanističnem in determinističnem modelu naj bi odrasle dojemali kot seštevek izkušenj iz zgodnjega otroštva ter namigovali, da obstaja nekaj, kar bi lahko imenovali nacionalni značaj. Kljub kritikam pa se smeri kulture in osebnosti priznava pionirstvo v razumevanju življenja otrok in idej o otroštvu (Montgomery 2009; Christensen in Prout 2011).

V 50. letih 20. stoletja je smer kulture in osebnosti nekoliko zamrla, njeni nasledniki pa so ostali pod vplivom Freudovih psihoseksualnih stopenj razvoja (npr. Whiting in Child 1953; Whiting in Whiting 1963). V naslednjih desetletjih so univerzalne predpostavke nekaterih psiholoških teorij zavrnila številne raziskave s področja kognitivne socializacije (npr. Cole in Gay 1971; Lave in Wenger 1988) in lingvistične antropologije (npr. Harkness in Super 1977; Schieffelin in Ochs 1992).

Starejši britanski antropologi, ki so v raziskave vključevali otroke, so se pod vplivom Radcliffe-Brownovih teorij o strukturalnem funkcionalizmu bolj osredinjali na družbene institucije, še posebej sorodstvene sisteme, rituale in izobrazbo (npr. Fortes 1938; Evans-Pritchard 1953; Richards 1956), kot pa na psihološke interpretacije o vzgoji otrok. Je pa Bronislaw Malinowski z metodo opazovanja z udeležbo v antropološke raziskave uvedel nove standarde. Z etnografskim pristopom je zbiral podatke o otrocih v kontekstu institucij in odnosov (Malinowski 1957 [1927]). Holistične raziskave manjših družb so priznavale tudi vlogo otrok v družini ter v sorodstvenih in političnih sistemih (Montgomery 2009). Vendar pa so zgodnja dela predvsem skoz diskurze odraslih o otrocih na splošno poudarjala družbeno in simbolno konstrukcijo otroštva ter obredov prehoda. V naslednjem obdobju, vse do 70. let 20. stoletja, se britanski antropologi pod vplivom Lévi-Strausovega strukturalizma in odklonilnega odnosa do psihologije niso posvečali raziskavam, ki bi vključevale otroke (Montgomery 2009: 36).

Nova paradigma

Margaret Mead, Bronislaw Malinowski in Meyer Fortes so otroke kot sogovornike sicer jemali zelo resno, saj so jih opa-

zovali v življenjskih okoljih in podatke pridobivali od otrok samih (LeVine in New 2008). Vendar pa to ni bila običajna praksa, saj so starejši antropologi otroke pogosto uporabili kot »druge«, ki so jim omogočili raziskovanje raznovrstnih tem, od razvoja rasnih tipologij do akulturacije, le redko pa so jih same po sebi videli kot legitimne subjekte raziskovanja (Montgomery 2009). Do večjega preobrata v odnosu do vloge otrok v raziskavah je prišlo postopno, šele po koncu 70. let 20. stoletja, ko lahko govorimo o novi paradigmi. Charlotte Hardman (2001 [1973]) je med prvimi opozorila, da so otroci najboljši pripovedovalci o svojih življenjih in ustvarjalci svoje kulture, ki jo na vrstnike prenašajo brez intervencije odraslih. Takrat so dotlej marginalizirane družbene skupine stopile v ospredje, sprva ženske in etnične skupine, nekoliko pozneje pa tudi otroci (Hardman 2001 [1973]; Greene in Hill 2011).

Raziskovalci, ki so se ukvarjali z razvojem otrok, so se do 60. let 20. stoletja zanašali predvsem na empirične dokaze. V raziskavah so uporabljali biološke mejnike in ponovljive teste, kjer so merili obnašanje otrok. Šele kognitivna revolucija v 60. letih je na novo odkrila otrokov razum. Izkazalo se je, da imajo otroci v prvih 18 mesecih življenja večjo sposobnost zaznavanja, učenja, spomina, komuniciranja in družbenega udejstvovanja, kot so menili dotlej. Že dojenčki so zmožni konceptualizirati in sodelovati v svojih družbenih in komunikacijskih okoljih, njihova družbena izkušnja pa nikakor ni omejena na Freudove oralne stopnje razvoja. Druga pomembna ugotovitev je bila, da je zgodnje otroštvo med 18. in 36. mesecem obdobje pridobivanja govora, ko se otrok nauči tudi kulturno specifičnih pomenov, ki so vpeti v komunikacijske interakcije. Zadnje za nas pomembno spoznanje pa je bilo, da med petim in sedmim letom pride do kognitivnega preobrata. Ta otroku omogoča prevzeti določene odgovornosti, ki jih zahtevajo delo, skrb za druge ali učenje bodisi doma bodisi v šoli. Zgodnje otroštvo se je tako pokazalo v novi luči, antropološko zanimanje za socializacijo pa se je preneslo že na prve mesece po rojstvu (LeVine in New 2008: 248).

Do 80. let so se raziskovalci naslanjali predvsem na delo Jeana Piageta. Piagetova teorija o kognitivnem razvoju je predpostavljala stopnje razvoja, skoz katere otrok napreduje in (pri določeni starosti) osvaja določene naloge (Hogan 2011: 32). Po Piagetu se otrok v razmišljanju kvalitativno razlikuje od odraslega, saj otroci pri urejanju družbenega uporabljajo druge kriterije (Holmes 1998: 83). Piageta so najpogosteje kritizirali, ker je otroka obravnaval izolirano od družbenega sveta in je svoje ugotovitve iz raziskav švicarskega srednjega sloja uveljavljal kot univerzalne (LeVine in New 2008; Hogan 2011; Lancy 2012). Pa vendar je Piaget, vsaj po mnenju Diane Hogan (2011: 32), verjel, da na otrokov kognitivni razvoj vplivajo tako biologija kot družbene izkušnje, poudarjal pa je tudi delovalnost² otrok v oblikovanju njihovega razumevanja sveta.

Čeprav je Lev Vigotski sodobnik Jeana Piageta, ga je »za-

2 Ang. agency.

hodna« znanost odkrila šele v 80. letih 20. stoletja. Pod njegovim vplivom se je takrat vzbudilo zanimanje za družbene in kulturne okoliščine, ki vplivajo na otrokovo mišljenje, sposobnosti in čustva. Če se je Piaget osredinjal na otroka kot posameznika, je Vigotski pozornost preusmeril na družbene interakcije. Njegovo delo in ekološka teorija Urijeja Bronfenbrennerja sta okrepila zavedanje o pomenu konteksta za otrokov razvoj. Oba sta menila, da otroci odraščajo v svetu, kjer sta pomembna tako družbeni kot časovni kontekst. Kognicije nista več razumela kot »univerzalne«, temveč kot »situirano«. Raziskave so se preusmerile k preučevanju življenjskih situacij, v katerih se otroci učijo (Corsaro 1997; LeVine in New 2008; Hogan 2011). Tako Vigotski kot Bronfenbrenner sta menila, da so otroci aktivni subjekti oblikovanja svojih življenj. Niso jih torej več razumeli kot zgolj pasivni prejemniki kulturnih ali družbenih sil, saj se učijo z aktivnim sodelovanjem. Nove sposobnosti, koncepti in znanje, ki jih otroci pridobivajo v skupinskih dejavnostih, niso nikoli zgolj ponotranjeni, temveč jih vsak otrok preoblikuje glede na svoje lastne izkušnje, sposobnosti, značilnosti in predhodno znanje (Tudge in Hogan 2011: 104–105).

Na dožemanje otrok v različnih vedah in političnih diskurzih je močno vplivala *Konvencija o otrokovih pravicah* iz leta 1989, ki otroke obravnava kot državljane s svojimi pravicami in ne zgolj kot nezrela bitja. Med drugim določa pravico otrok, da izrazijo svoje mnenje in da sodelujejo v odločitvah, ki vplivajo nanje. *Konvencija o otrokovih pravicah* je sicer že sama po sebi pogojena s političnimi in vrednostnimi predstavami o tem, kaj naj bi bilo za otroka najbolje, in kot taka ne more biti univerzalna. Vendar pa je močno vplivala na odnos do otrok, posebno na vedno večje poudarjanje perspektiv otrok in na njihovo aktivno sodelovanje v raziskavah. Od 90. let dalje tako v anglosaškem svetu lahko sledimo vedno večjemu številu raziskav, ki se posvečajo otrokom oziroma otroštvu (npr. Goodwin Harness 1990; Lancy 1996; Morton 1996; Briggs 1998; Scheper-Hughes in Sargent 1998; Toren 1999; Montgomery 2001; Gottlieb 2004; Kusserow 2004; LeVine 2005; Bolin 2006; Lancy 2008).

Potencial alternativnih metod pri raziskavah z otroki

Participatorne vizualne metode sovpadajo s poudarjanjem aktivnega sodelovanja otrok in s predstavitvijo njihovih perspektiv. Glede na to, da so »v zgodnjem otroštvu pomembni tudi nelingvistični in nenumerični elementi, kot so igra, vizualna izkušnja, ritem in glasba, občutja, telesno gibanje ter vizualne reprezentacije skozi slike, risbe in druge rekvizite« (Dell Clark 1999: 40), poleg opazovanja z udeležbo in intervjujev raziskave z otroki pogosto uporabljajo alternativne metode, ki so prilagojene otrokovi sposobnosti koncentracije in dnevnim dejavnostim. Omeniti je treba predvsem vizualne in večmodalne metode, ki ponujajo možnost novih vpogledov v življenja otrok, ostajajo v etičnih okvirih dela z otroki ter otroke spodbujajo k aktivni udeležbi v raziskavi (Montgomery 2009: 47). Že Margaret Mead je kot izhodišče za intervjuje v svojih raziskavah na Samoi uporabila risbe

in fotografije (El Guindi 2000). Prek risb in tudi fotografij lahko dostopamo do otroškega sveta in do idej, ki se otrokom porajajo ob njihovih vsakodnevnih odnosih z odraslimi, vrstniki, starejšimi in mlajšimi otroci ter ob stikih z različnimi elektronskimi in vizualnimi mediji (Toren 2007: 285; glej tudi Hopperstad 2008; Močnik 2010). Tovrstne metode naj bi pripomogle k širšemu razumevanju otrok, saj vključujejo tudi neverbalno komunikacijo (Flewitt 2006; Mitchell 2006). Podobe naj bi omogočale lažje izražanje ter poleg intelektualnih izvajalce tudi estetske in čustvene odzive (Freedman, v Thomson 2008: 11). Poleg tega vizualni – in ne dobesedni – načini lahko aktivirajo otrokovo diskurzivno moč in povečajo njihovo avtoriteto v srečanju z odraslimi, saj otroci nastopajo kot soustvarjalci in ne zgolj kot viri podatkov (Dell Clark 2004; Mitchell 2006; Thomson 2008). Otroci so v raziskavo tako vključeni kot proizvajalci znanja (Thomson 2008: 3), vizualno pa predstavlja način, kako vključiti posameznike v medgeneracijski dialog in ustvarjanje pomenov (Burke 2008: 25). Metode, ki se naslanjajo na podobe, otrokom omogočajo predstaviti svoje izkušnje, odraslim pa vpogled v perspektive otrok (Kaplan 2008: 177). Pa vendar tudi vizualne metode ne omogočajo neproblematičnega vpogleda v svet otrok, saj so pogosto povezane z zahodno- in odraslocentričnimi predpostavkami o otrocih in njihovem ustvarjanju (Mitchell 2006: 62; glej tudi Banks 2001). Prav zato je treba pri analizi vedno upoštevati odnose moči in avtoritete (Mitchell 2006: 70).

S povezovanjem različnih interdisciplinarnih pristopov, ki brišejo ločnice med opazovalcem in opazovanim, med raziskovalcem in sodelujočim v raziskavi, so se razvile participatorne metode. Leta 1973 je brazilski pedagog Paulo Freire pri svojem opismenjevalnem projektu v Limi ljudi spraševal, kako živijo, in jih prosil, naj odgovorijo s fotografijami. Te naj bi ljudem pomagale razmišljati o njihovih življenjskih izkušnjah, izraziti svoje mnenje in oblikovati ideje za spremembe (Burke 2008: 269). Podobno Wendy Ewald (2000) meni, da otroci že imajo znanje o svetu, ki jih obdaja. Ko otroke nauči tehničnih veščin fotografiranja, jim da možnost, da to svojo sposobnost tudi izrazijo. Caroline Wang in Mary Ann Burris sta razvili *photovoice*, aktivno participatorno raziskovalno metodo, ki izhaja iz feministične teorije, literature o izobrazbi za kritično ozaveščanje ter iz skupnostne fotografije (*community photography*), kot sta jo zastavila Paulo Freire in britanski fotograf Jo Spencer (Wang idr. 1996; Wang 2006). Skupnostna fotografija izhaja iz ideje, da lahko »navadni« ljudje s fotoaparatom dosežejo družbene spremembe. Fotografije prijateljev, družine in družbenega okolja nudijo izhodišča za diskusije. Tovrstne metode, poimenovane aktivne participatorne raziskovalne metode, so pogosto zastavljene aktivistično. Predpostavljajo, da podobe učijo in lahko vplivajo na politične odločitve, ozaveščanje javnosti in opolnomočenje posameznih (marginaliziranih) družbenih skupin. Pri participatornih metodah, ki vključujejo tudi vizualne metode, avtorji uporabljajo različne tehnike od že omenjenega *photovoicea*, video dnevnikov, foto zgodb, fotografskih participatornih aktivističnih raziskav, video

intervencij ipd. (Luttrell in Chalfen 2010: 199). Otroci, vključeni v številne znanstvene raziskave različnih disciplin in umetniške projekte, so dobili fotoaparate in fotografirali svoja življenja (Hubbard 1994; Orellana 1999; Ewald 2000), igrače (Mitchell in Reid-Walsh 2002; Pahl 2006), kraje, ki jim nekaj pomenijo in kjer se igrajo (Orellana 1999; Rasmussen 2004), prijatelje (Moličnik 1998) itd. V nekaterih primerih so otroci dobili fotoaparate brez napotkov, zato da bi raziskovalci dobili vpogled v razumevanje otroške fotografije (Cavin 1994; Sharples idr. 2003). Fotografije in video se uporabljajo tudi v raziskavah v zdravstvu, predvsem kot pripomoček pri intervjujih in za razumevanje perspektiv otrok (Dell Clark 1999; Rich in Chalfen 1999; Wang 1999; Morrow 2001), številne raziskave pa se posvečajo marginaliziranim skupinam, npr. cestnim otrokom (Joanou 2009; Mizen in Ofosu-Kusi 2010; Naterer 2010; Bordonaro 2011).

Zakaj pravzaprav antropologija otroštva?

Kot kažejo številni primeri, je raziskovanje otrok bistveno za razumevanje vsake družbe, širših družbenih kognitivnih shem in za analizo družbenih sprememb (Scheper-Hughes in Sargent 1998; Toren 2007; Montgomery 2009). Ker pa se antropologija otroštva kot poddisciplina šele zares uveljavlja, mnogi še vedno menijo, da antropologija marginalizira otroke in otroštvo – Alma Gottlieb na primer opozarja na odsotnost dojenčkov v antropoloških raziskavah (2000), Lawrence Hirshfeld pa se sprašuje, zakaj antropologi ne marajo otrok (2003). Vendar David Lancy (2012) in Robert LeVine (2007) opozarjata, da obstajajo številne raziskave o otrocih in otroštvu, ki so razpršene znotraj biološke, socialne, lingvistične ali psihološke antropologije, raziskovalci pa pogosto ne vedo eden za drugega. Šele nedavno se je začela resneje oblikovati nova poddisciplina antropologije, ki se osredinja na otroke ter na njihovo vlogo v družbi in v življenjskem ciklu (Montgomery 2009). In kaj pravzaprav lahko doprinesejo raziskave z otroki k širši disciplini etnologije in kulturne antropologije? Če želimo razumeti, kaj odrasli delajo in govorijo, bi morali po mnenju Christine Toren (1993, 2011) nujno raziskovati tudi kognitivne procese otrok. Raziskave z otroki bi morale torej potekati hkrati z raziskavami odnosov med ljudmi v širši skupnosti. Ideje otrok so povezane z idejami vrstnikov in starejših, čeprav jih ne odsevajo povsem. Ideje otroka so odraz otrokove starosti, kognitivne sposobnosti in zgodovine odnosov s soljudmi v okolju, ki ga zaznamuje specifična kulturna zgodovina. Otroci – tako kot odrasli – živijo svoja življenja glede na svoje kognitivne sposobnosti, njihove ideje pa izhajajo iz izkušenj, ki jih imajo. Prav zato so ideje otrok enakovredne idejam odraslih. Nikakor ne moremo trditi, da odrasli vedo kaj bolje od otrok, čeprav lahko rečemo, da vedo drugače ali več (Toren 1993: 463). Vsak otrok se rodi v specifične družbene odnose in v svet, v katerem se specifična zgodovina konkretizira v specifičnem fizičnem okolju. Kot avtonomno bitje vsak otrok na svoj način ustvarja pomene, hkrati pa ideje otroka (čeprav so unikatne) ponazarjajo njegovo inter-

subjektivno povezanost s svetom in ljudmi, ki ga obdajajo (Toren 2011: 38). Etnografske raziskave o tem, kako otroci ustvarjajo pomene o razmerah, ki so jih zanje v svetu ustvarili odrasli, potemtakem lahko doprinesejo k »vidiku o razvoju človeka v času kot avtopoetičnem in zgodovinskem procesu« (Toren 2012: 32). Otroci so tako hkrati objekti in subjekti zgodovine, njeni proizvajalci in produkti (Toren 1993, 2002). Razumevanje človeškega razvoja kot mikrozgodovinskega procesa, v katerem sta kontinuiteta in sprememba vidika enega in istega, nam lahko pomaga preseči dihotomijo med kulturo in naravo ter razumeti podobnosti in razlike med ljudmi (Toren 2007: 110). Če želimo spoznavati druge ljudi, se moramo namreč zavedati, da so vse naše ideje in prakse produkti naše lastne mikrozgodovine. Prav zato je to, kar govorijo in počnejo drugi, prav tako pomembno kot to, kar govorimo in počnemo sami. Kot meni Christina Toren, bomo z razumevanjem teh procesov morda prišli tudi do bolj ponižnega, sočutnega in skeptičnega pogleda nase (Toren 2007: 111), obenem pa tudi do bolj sočutnega pogleda na soljudi.

Sklep

Če povzamemo, so po letu 1960 raziskave otrok in otroštva sledile predvsem smernicam kognitivne psihologije. Antropologija otroštva se je vedno navezovala na teorije iz drugih ved, hkrati pa jim je postavljalna ogledalo in z etnografskimi deli s celega sveta dokazovala, da kakršenkoli univerzalni model razvoja otrok ne obstaja. Potrebe, potenciali in razvojni procesi otrok namreč niso univerzalni (LeVine in New 2008: 248). Podobno kot v drugih vedah se je od 70. let 20. stoletja tudi v antropologiji postopno vzpostavil nov diskurz z otrokom v središču zanimanja. Zgodnja antropološka in tudi sociološka dela niso upoštevala perspektiv otrok ter njihovih dejanj v družbenih in kulturnih svetovih. Od 70. let dalje pa sledimo novim teoretskim tokovom, ki se osredinjajo na otroke kot družbene subjekte, na katere sicer res delujejo družbene sile, a ki hkrati aktivno sodelujejo v interpretaciji in reprodukciji kulturnega znanja ter vplivajo na to, kar se dogaja v njihovih svetovih (James in Prout 1990; Greig in Taylor 1999; Batistič Zorec 2000; Christensen in Prout 2011). Tako se tudi antropologija otroštva posveča predvsem temu, kako otroci sami ustvarjajo pomene, in otroke upošteva kot primarne udeležence v raziskavah (Montgomery 2009: 6). Čeprav je dobrodošlo, da omenjena paradigma skuša zmanjšati odraslo preglaševanje otroških izkušenj in perspektiv ter se ukvarja predvsem s tem, kako predstaviti glasove otrok, pa številni antropologi opozarjajo, da gre le za novo politično vizijo o otroštvu. Menijo, da otrok ne smemo obravnavati zgolj kot aktivnih subjektov, ki obstajajo v svojem svetu. Res je treba upoštevati izkušnje otrok tukaj in zdaj, hkrati pa ne smemo pozabiti, da so otroci vedno v procesu nastajanja in spreminjanja ter vpeti v družbene odnose, ki jih obkrožajo (LeVine in New 2008; Montgomery 2009). V tem kontekstu Christina Toren (1993, 2011) prikaže, kako je razlikovanje med naravo in kulturo vplivalo tudi na dojetje otrok kot Drugih ter s tem zameglilo teorije o razvoju

otrok v psihologiji in antropologiji. Torenova opozarja, da bi morali ljudi (in tudi otroke) razumeti hkrati kot produkte in kot ustvarjalce zgodovine (Toren 1993: 461).

Za konec pa se znova vrnimo v domače loge. Ne moremo trditi, da sta se slovenska etnologija in kulturna antropologija razvijali skladno s sodobnimi smernicami obravnave otrok. Čeprav so posamezna dela od 70. let 20. stoletja otroka postavljala na mesto sogovornika, so v vedi ostajala obrobna. Vse do začetka 21. stoletja ni prišlo do resnega preboja v paradigmi in odnosu do otrok. V zadnjem obdobju nekatera dela sicer skušajo slediti sodobnim smernicam, a se pri tem sprašujemo, ali bodo čez nekaj let prepoznana kot le še eden od obrobnih poskusov preboja ali pa gre res za začetek kontinuirane in razvijajoče se paradigme. Le čas bo pokazal, ali oziroma kako se bodo raziskave na tem področju pri nas razvijale tudi v prihodnje.

Literatura

- ANŽIČ, Ivica: Otroške igre na Prulah. *Problemi* 18 (197), 1980, 35–43.
- BANKS, Marcus: *Visual methods in social research*. London: Sage, 2001.
- BASKAR, Bojan: O vzgojnem okolju. *Problemi* 26 (11) [Razprave 4], 1988, 29–36.
- BATISTIČ ZOREC, Marcela: Razvojna psihologija na prelomu tisočletja – samokritična psihologija. *Psihološka obzorja* 9 (2), 2000, 65–80.
- BOAS, Franz: Plasticity in child development. V: Robert A. LeVine in Rebecca S. New, (ur.), *Anthropology and child development: A cross-cultural reader*. Malden: Blackwell, 2008 [1912], 18–21.
- BOLIN, Inge: *Growing up in a culture of respect: Child rearing in highland Peru*. Austin: University of Texas Press, 2006.
- BORDONARO, Lorenzo: From home to the street: Children's street-ward migration in Cape Verde. V: Sandra J.T.M. Evers idr. (ur.), *Not just a victim: The child as catalyst and witness of contemporary Africa*. Leiden: Brill, 2011, 125–146.
- BRIGGS, Jean L.: *Inuit morality play: The emotional education of a three-year-old*. New Haven, CT: Yale University Press, 1998.
- BRUMEN, Borut: *Na robu zgodovine in spomina: Urbana kultura Murske Sobotne med letoma 1919 in 1941*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1995.
- BRUMEN, Borut: *Sv. Peter in njegovi časi: Socialni spomini, časi in identitete v istrski vasi Sv. Peter*. Ljubljana: Založba Cf, 2000.
- BURKE, Catherine: "Play in focus": Children's visual voice in participative research. V: Pat Thomson (ur.), *Doing visual research with children and young people*. London in New York: Routledge, 2008, 23–36.
- CAVIN, Erica: In search of a viewfinder: A study of a child's perspective. *Visual Sociology* 9 (1), 1994, 27–41.
- CEVC, Tone: Otroške živalske igrače – »buše«. *Traditiones* 5–6, 1979, 69–78.
- CHRISTENSEN, Pia in Alan Prout: Anthropological and sociological perspectives on the study of children. V: Greene Sheila in Ho-
- gan Diane (ur.), *Researching children's experience*. London: Sage, 2011, 42–60.
- COLE, Michael in John Gay: *The cultural context of learning and thinking: An exploration in experimental anthropology*. London: The Basic Books, 1971.
- CORSARO, William A.: *The sociology of childhood*. Thousand Oaks, London in Ned Delhi: Pine Forge Press, 1997.
- DELL CLARK, Cindy: Autodrivnen intervju: A photographic viewfinder into children's experience. *Visual Studies* 14 (1), 1999, 39–50.
- DELL CLARK, Cindy: Visual metaphor as method in interviews with children. *Journal of Linguistic Anthropology* 14 (2), 2004, 171–185.
- DESTOVNIK, Irena: *Moč šibkih: Ženske v času kmečkega gospodarjenja*. Celovec: Založba Drava, 2002.
- EL GUINDI, Fadwa: From pictorializing to visual anthropology. V: Russell Bernard (ur.), *Handbook of methods in cultural anthropology*. Lanham: Altamira Press, 2000, 459–512.
- EVANS-PRITCHARD, Edward Ewan: *Kinship and marriage among the Nuer*. London: Oxford University Press, 1953.
- EWALD, Wendy: *Secret games: Collaborative works with children, 1969–99*. Zurich: Scalo, 2000.
- FLEWITT, Rosie: Using video to investigate preschool classroom interaction: education research assumptions and methodological practices. *Visual Communication* 5 (1), 2006, 25–50.
- FORTES, Meyer: *Social and psychological aspects of education in Taleland*. London: International African Institute Memorandum XVII, 1938.
- GAČNIK, Aleš in Stanka Gačnik: *Zbiram – torej sem: O fenomenu zbirateljstva in privatnih zbiralcih*. Ptuj: Pokrajinski muzej, 1992.
- GODINA, Maja: *Iz Mariborskih predmestij: O življenju in kulturi mariborskih delavcev v letih 1919 do 1941*. Maribor: Založba Obzorja, 1992.
- GOODWIN HARNESS, Marjorie: *He-said-she-said: Talk as social organization among black children*. Bloomington: Indiana University Press, 1990.
- GOTTLIEB, Alma: Where have all the babies gone? Toward an anthropology of infants (and their caretakers). *Anthropological Quarterly* 73 (3), 2000, 121–132.
- GOTTLIEB, Alma: *The afterlife is where we come from: The culture of infancy in West Africa*. Chicago in London: University of Chicago Press, 2004.
- GREENE, Sheila in Malcolm Hill: Researching children's experience: Methods and methodological issues. V: Greene Sheila in Diane Hogan (ur.), *Researching children's experience*. London: Sage, 2011, 1–21.
- GREIG, Anne in Jayne Taylor: *Doing research with children*. London: Sage, 1999.
- GREGORČ, Andrej: *Mehanizmi socialne reprodukcije morale: Antropološki pristopi k analizi institucionalnih vzgojnih praks*. Neobjavljeno magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2006.

- HARDMAN, Charlotte: Can there be an anthropology of children? *Childhood* 8 (4), 2001 [1973], 501–517.
- HARKNESS, Sara in Charles Super: The cultural construction of child development: A framework for the socialization of affect. *Ethos* 11 (4), 1983, 18–23.
- HIRSHFELD, Lawrence: Why anthropologists don't like children? *American Anthropologist* 104 (2), 2003, 611–627.
- HOGAN, Diane: Researching "the child" in developmental psychology. V: Greene Sheila in Diane Hogan (ur.), *Researching children's experience*. London: Sage, 2011, 22–41.
- HOLMES, Robyn M.: *Fieldwork with children*. Thousand Oaks, London in New Delhi: Sage, 1998.
- HOPPERSTAD, Marit Holm: How children make meaning through drawing and play. *Visual Communication* 7 (1), 2008, 77–96.
- HUBBARD, Jim: *Shooting back from the reservation*. New York: The New Press, 1994.
- HUDALES, Jože: *Od zibelj do groba*. Ljubljana: Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije; Velenje: Kulturni center Ivana Napotnika, 1997.
- HUZJAN, Vanja: Kako vzgojim svojo deco? Primarna socializacija deklic na primeru vzgojnega priročnika Milice Stupan (1932). *Šolska kronika* 19 (1), 2010, 29–60.
- JAMES, Allison in Alan Prout, (ur.): *Constructing and Reconstructing Childhood*. London: Falmer Press, 1990.
- JOANOU, Jamie P.: The bad and the ugly: Ethical concerns in participatory photographic methods with children living and working on the streets of Lima, Peru. *Visual Studies* 24 (3), 2009, 214–223.
- JUVANČIČ, Katarina (ur.): *Ali' že spiš? Ali kako uspravamo v Sloveniji*. Ljubljana: Kulturno društvo Folk Slovenija, 2006.
- JUVANČIČ, Katarina: Ko se prebudijo »nine nane« in »aje tuta-je«: Etnomuzikološke raziskave uspravank. *Traditiones* 38 (1), 2009, 275–286.
- KAPLAN, Ian: Being "seen" being "heard": Engaging with students on the margins of education through participatory photography. V: Pat Thomson (ur.), *Doing visual research with children and young people*. London in New York: Routledge, 2008, 175–191.
- KOZAR - MUKIČ, Marija: Otroško praznično leto v Porabju. V: *Mladi v svetu ljudskega izročila*. Maribor: Festival Otrok in umetnost, 1992, 17–22.
- KROFLIČ, Robi: *Med poslušnostjo in odgovornostjo: Procesno-razvojni model moralne vzgoje*. Ljubljana: Vija, 1997.
- KUMER, Zmaga: Šestero otroških primitivnih instrumentov iz Slovenije. *Narodno stvaralaštvo – Folklor* 1, 1962, 32–36.
- KURET, Niko: *Igra in igrača v predšolski in šolski dobi*. Maribor: Obzorja, 1959.
- KURET, Niko: Igra odraslih in otroška igra. V: *Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja: Vprašalnice*. 9. zvezek. Ljubljana: Raziskovalna skupnost Slovenije, 1979, 119–125.
- KUSSEROW, Adrienne: *American individualisms: Child rearing and social class in three neighborhoods*. New York: Palgrave Macmillan, 2004.
- KUŽNIK, Lea: Družina in vzgoja otrok v preteklosti. V: Brigita Kruder, Vida Lipoglav in Maja Kanop (ur.), *Poletni tabor za Zoisove štipendiste, Šmartno na Pohorju 2001*. Slovenska Bistrica: Ljudska univerza, 2001, 41–44.
- KUŽNIK, Lea: *Muzej za otroke – teoretski model in zasnova*. Neobjavljeno magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2004.
- KUŽNIK, Lea: *Interaktivno učno okolje in muzeji za otroke: Teoretski model in zasnova*. Neobjavljena doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2006.
- LANCY, David: *Playing on the mother-ground: Cultural routines for children's development*. New York: Guilford, 1996.
- LANCY, David: *The anthropology of childhood: Cherubs, chattel, changelings*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- LANCY, David: Why anthropology of childhood? A brief history of an emerging discipline. *AnthropoChildren* 1, 2012. Dostopno na: <http://popups.ulg.ac.be/AntropoChildren/>, 8. 10. 2012.
- LAVE, Jean in Etienne Wenger: *Situated learning: Legitimate peripheral participation*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- LeVINE, Robert A.: *Child care and culture: Lessons from Africa*. Cambridge in New York: Cambridge University, 2005.
- LeVINE, Robert A.: Ethnographic studies of childhood: A historical overview. *American Anthropologist* 109 (2), 2007, 247–260.
- LeVINE, Robert A. in Rebecca S. New (ur.): *Anthropology and child development: A cross-cultural reader*. Malden: Blackwell, 2008.
- LUTRELL, Wendy in Richard Chalfen: Guest editors' introduction: Lifting up voices of participatory visual research. *Visual Studies* 25 (3), 2010, 197–200.
- MAJERHOLD, Katarina, Teja Močnik in Barbara Turk Niskač (ur.): *Otrok in otroštvo: Preteklost, sedanjost in prihodnost*. Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo 39 (249), 2012.
- MAKAROVIČ, Marija: *Strojna in Strojanci: Narodopisna podoba koroške hribovske vasi*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1982.
- MAKAROVIČ, Marija: *Predgrad in Predgrajci: Narodopisna podoba belokranjske vasi*. Ljubljana: Kresija, 1985.
- MAKAROVIČ, Marija: *Korte in Korčani*. Ljubljana: Littera picta, 2005.
- MALINOWSKI, Bronislaw: *The sexual life of savages in North Western Melanesia: An ethnographic account of courtship, marriage, and family life among the natives of the Trobriand islands, British New Guinea*. London: Routledge & Kegan Paul, 1957 [1927].
- MITCHELL, Claudia in Jacqueline Reid-Walsh: *Researching children's popular culture: The cultural spaces of childhood*. London: Routledge, 2002.
- MITCHELL, Lisa: Child-centered? Thinking critically about children's drawings as a visual research method. *Visual Anthropology Review* 22 (1), 2006, 60–73.
- MIZEN, Phil in Yaw Ofosu-Kusi: Unofficial truths and everyday insights: Understanding voice in visual research with the children of Accra's urban poor. *Visual Studies* 25 (3), 2010, 255–267.

- MOČNIK, Teja: *Otroške krajine med fikcijo in realnostjo*. Neobjavljeno diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2007.
- MOČNIK, Teja: *Otroške krajine. Kula* 2 (1), 2010, 21–34.
- MOČNIK, Teja: Prispevki k antropologiji otroštva na Slovenskem: Podobe in reprezentacije otroštva v spominski in medijski krajini. *Glasnik SED* 53 (3–4), 2013, 57–63.
- MOČNIK, Teja in Barbara Turk Niskač: Čas iger in čas dela: Podobe otroštva, kot jih je za preteklo stoletje izrisala slovenska etnologija. V: Aida Škoro Babič, Mateja Jeraj, Matevž Košir in Bojan Balkovec (ur.), *Zgodovina otroštva*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2012, 163–173.
- MOLIČNIK, Vesna: *Analiza konstrukcije realnosti s pomočjo vizualne produkcije*. Neobjavljeno diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 1998.
- MONTGOMERY, Heather: *Modern Babylon? Prostituting children in Thailand*. New York in Oxford: Berghahn Books, 2001.
- MONTGOMERY, Heather: *An introduction to childhood: Anthropological perspectives on children's lives*. West Sussex: Wiley Blackwell, 2009.
- MORROW, Virginia: Using qualitative methods to elicit young people's perspectives on their environments: Some ideas for community health initiatives. *Health Education Research: Theory & Practice* 16 (3), 2001, 255–268.
- MORTON, Helen: *Becoming Tongan: An ethnography of childhood*. Honolulu: University of Hawai'i Press, 1996.
- MURŠIČ, Rajko: *Trate vaše in naše mladosti: Zgodba o mladinskem in rock klubu*. Ceršak: Subkulturni azil, 2000.
- NATERER, Andrej: *Bomži, cestni otroci iz ukrajinske Makejevke*. Maribor: Subkulturni azil, 2007.
- NATERER, Andrej: *Antropološka analiza subkulture cestnih otrok*. Neobjavljena doktorska disertacija. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2010.
- ORELLANA, Marjorie F.: Space and place in an urban landscape: Learning from children's views of their social worlds. *Visual Studies* 14 (1), 1999, 73–89.
- PAHL, Kate: An inventory of traces: Children's photographs of their toys in three London homes. *Visual Communication* 5 (95), 2006, 95–114.
- PETRU, Dušica: Vzgoja otrok v trnovskem naselju Murgle. *Problemi* 18 (4), 1980, 27–34.
- PROTNER, Beja: »Detomorilci« in druge pošasti: Demonizacija sovražnika v nacionalističnih pripovedih o turško-kurdski vojni v Turčiji. *Glasnik SED* 55 (1–2), 2015, 9–22.
- PUHAR, Alenka: *Prvotno besedilo življenja*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2004.
- RAMOVŠ, Mirko: Ljudsko izročilo v estetski vzgoji predšolskega otroka. V: Dora Gobec (ur.), *Odkrivajmo, doživljajmo!* Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije, 1982, 29–49.
- RAMOVŠ, Mirko: Otroške igre z odvzemanjem in privzemanjem na Slovenskem. *Traditiones* 20, 1991, 127–142.
- RAMŠAK, Mojca: *Portret glasov: Raziskave življenjskih zgodb v etnologiji – na primeru koroških Slovencev*. Ljubljana: Društvo za proučevanje zgodovine, antropologije in književnosti, 2003.
- RAMŠAK, Mojca: Etnološko preučevanje otrok v slovenski etnologiji in folkloristiki. *Etnolog* 17, 2007, 31–41.
- RASMUSSEN, Kim: Places for children – children's places. *Childhood* 11 (2), 2004, 155–173.
- RAVNIK, Mojca: Družinsko sorodstvene zveze. V: *Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja: Vprašalnice*, 6. zvezek. Ljubljana: Raziskovalna skupnost Slovenije, 1976a, 13–85.
- RAVNIK, Mojca: Vzgoja. V: *Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja: Vprašalnice*, 6. zvezek. Ljubljana: Raziskovalna skupnost Slovenije, 1976b, 87–105.
- RAVNIK, Mojca: *Galjevica*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1981.
- RAVNIK, Mojca: *Bratje, sestre, strniči in zermani: Družina in sorodstvo v vaseh v slovenski Istri*. Ljubljana: ZRC SAZU; Koper: Lipa, 1996.
- RICH, Michael in Richard Chalfen: Showing and telling asthma: Children teaching physicians with visual narrative. *Visual Studies* 14 (1), 1999, 51–71.
- RICHARDS, Audrey I.: *Chisungu: A girl's initiation ceremony among the Bemba*. London: Faber & Faber, 1956.
- ROŽENBERGAR ŠEGA, Tanja (ur.): *V svetu lutk – poskus otroškega muzeja: Katalog*. Celje: Muzej novejšje zgodovine, 1992.
- ROŽMAN, Irena: Dinomanija kot kulturni pojav: Poskus orisa množičnokulturnega pojava. *Glasnik SED* 34 (3), 1994, 5–7.
- ROŽMAN, Irena: *Peč se je podrla: Kultura rojstva na slovenskem podeželju*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2004.
- SCHEPER-HUGHES, Nancy and Carolyn Sargent (ur.): *Small wars: The cultural politics of childhood*. Berkeley: University of California Press, 1998.
- SCHIEFFELIN, Bambi B. in Elinor Ochs (ur.), *Language socialization across cultures*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- SEREINIG, Ursula: *Križ krač kralj Matjaž: Otroške pesmi, igre in igrače na južnem Koroškem*. Celovec: Slovenski narodopisni inštitut in društvo Urban Jarnik, 2003.
- SHARPLES, Mike idr.: Children as photographers: An analysis of children's photographic behaviour and intentions at three age levels. *Visual Communication* 2 (3), 2003, 303–330.
- SIEDER, Reinhard: *Socialna zgodovina družine*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 1998.
- SOK, Jasna: *Družina skozi življenjsko zgodbo: Pričevalnost gradiva s Kozjanskega*. Neobjavljeno magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2003.
- SEVER, Vesna: Etnologija – dediščina in način življenja v vrtcu. *Glasba v šoli in vrtcu* 13 (4), 2008, 53–57.
- STANONIK, Marija: Otroška slovstvena folklor. *Traditiones* 10–12, 1984, 85–93.
- STANONIK, Marija: Etnologija v šoli – v preteklosti in v prihodnje. *Glasnik SED* 33 (1), 1993, 42–51.

- STANONIK, Marija: Slovstvena folklor v očeh današnjih mladotnikov: Analiza nalog s tekmovanja za Cankarjevo priznanje za leto 1993. V: France Novak, Kranjc Simona in Marija Pirjevec (ur.), *Zborovanje slavistov, Celje 1993*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport, 1995, 107–123.
- STANONIK, Marija: Otroška slovstvena folklor. V: Angelos Baš (ur.), *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004, 396–397.
- TELBAN, Borut: Otroške igre v novogvinejski skupnosti. *Etnolog* 17, 2007, 87–107.
- TERSEGLAV, Marko: Živo izročilo v pesmicah. V: Urša Šivic in Marko Terseglav (ur.), *Otroška pesmarica 2: Slovenske ljudske pesmi*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2006, 5.
- THOMSON, Pat: Children and young people: Voices in visual research. V: Pat Thomson (ur.), *Doing visual research with children and young people*. London in New York: Routledge, 2008, 1–17.
- TOMAŽIČ, Tanja: *Igrače: Zbirka Slovenskega etnografskega muzeja*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 1999.
- TOREN, Christina: Making history: The significance of childhood cognition for a comparative anthropology of mind. *Man (N.S.)* 28, 1993, 461–478.
- TOREN, Christina: *Mind, materiality, and history: Explorations in Fijian ethnography*. London in New York: Routledge, 1999.
- TOREN, Christina: Comparison and ontogeny. V: Andre Gingrich in Richard G. Fox (ur.), *Anthropology, by comparison*. London in New York: Routledge, 2002, 187–203.
- TOREN, Christina: Sunday Lunch In Fiji: Continuity and Transformation in Ideas of the Household. *American Anthropologist* 109 (2), 2007, 285–295.
- TOREN, Christina: The stuff of imagination: What we can learn from Fijian children's ideas about their lives as adults. *Social Analysis* 55 (1), 2011, 23–47.
- TOREN, Christina: Anthropology and psychology. V: Fardon R. Harris idr. (ur.), *The Sage handbook of social anthropology*. Los Angeles in London: Sage, 2012, 27–41.
- TUDGE, Jonathan in Diane Hogan: An ecological approach to observations of children's everyday lives. V: Sheila Greene in Diane Hogan (ur.), *Researching children's experience*. London: Sage, 2011, 102–122.
- WAKE, Staniland: *The evolution of morality*. London: Trübner and Co., 1878.
- WANG, Caroline C., Mary Ann Burris in Xiang Yue Ping: Chinese village women as visual anthropologists: A participatory approach to reaching policymakers. *Social Science & Medicine* 42 (10), 1996, 1391–1400.
- WANG, Caroline C.: Photovoice: A participatory action research applied to women's health. *Journal of Women's Health* 8 (2), 1999, 185–192.
- WANG, Caroline C.: Youth participation in photovoice as a strategy for community change. *Journal of Community Practice* 14 (1), 2006, 147–161.
- WHITING, Beatrice B. in John M. Whiting: *Children of six cultures: A psycho-cultural analysis*. Cambridge: Harvard University Press, 1963.
- WHITING, John M. in Irvin L. Child: *Child training and personality*. New Haven: Yale University Press, 1953.

Children and Childhood in Ethnological and Anthropological Studies

The paper begins with an overview of ethnological and anthropological studies in Slovenia on the children and childhood. These studies are quite extensive and cover a number of topics such as children's games and toys, children's folklore, popular culture, upbringing, the way children lived in the past and how they were viewed by the larger society. However, the author of the paper notes that very few researchers in Slovenia have followed the contemporary trends in the related studies. Furthermore the paper outlines the development of this particular sub-discipline in the Anglo-Saxon world. It discusses the changed aspect, or better yet the new paradigm in the related studies, which has gradually evolved since the 1970s. This approach postulates that children are the primary interlocutors in the research and therefore best-suited to provide an insight into their life and their outlook on the world. Scholarly interest has thus shifted from the perspectives of adults on children to the perspectives provided by children themselves. At the same time this approach emphasizes children as agents with an active role in the process of making meaning. Contemporary theoretical perspectives namely point out that children are social subjects. While it is true that they are indeed affected by current social events children are also actively involved in the interpretation and reproduction of knowledge and have an influence on what is taking place in their worlds. Finally, the paper discusses the participatory visual methods that are widely used in research on children. These methods allow the active participation of children in the research and provide an insight into their perspectives.

